

САРМАТЫ, КЛІЕНТЫ І МАДЭРНІЗАЦЫЯ

© ПАЛІТЫЧНАЯ СФЕРА
(ISSN 1819-3625) №3 (2004) стр.111-115

Томаш Кізвальтэр

1. Вытлумачванне сучасных рэаліяў гістарычнымі прычынамі — рэч далікатная. З аднаго боку, немагчыма запырэчыць таму, што ўсе мы спадкаемцы мінулага: яно ня можа згінучь бяз знаку, увесь наш сьвет гістарычна сфармаваны. З другога боку, калі-нікалі гэтак зваблівае спасыланьне на гісторыю набывае, прынамсі, дыкусійны характар. Пэўна ж, нездарма мінулае шматкроць параўноўвалі зь бяздонным мехам, зь якога ахвочыя выцягваюць тлумачэньні ня так дакладныя, як зручныя й самавітыя.

Павучальным тут можа быць прыклад разважаньняў над тым, што лічыць уласьцівай рысай палякаў: захапленне свабодай альбо — калі справу ацэньваць па-іншаму — схільнасьць да анархіі. У Эўропе XVIII стагодзьдзя трывала замацаваўся вобраз Рэчы Паспалітай як абшару анархіі, у той час як самасьведомасьць польскай шляхты будавалася на перакананьні, што шляхецкая дзяржава акурат і ёсьць тым шчаслівым мейсцам, дзе квітнее свабода. «Свабодалюбства» ад самага пачатку фігуравала ва ўсіх меркаваньнях пра публічнае жыцьцё Рэчы Паспалітай, поруч зь якімі йшлі найразмаітэя ацэнькі, ад палкіх ухвалаў да гэткіх жа палкіх асуджэньняў.

Гісторыкі, дыстанцаваныя сёньня ад тагачасных эмоцыяў, зьвяртаюць увагу на спэцыфічныя рысы шляхецкага разуменьня свабоды. Згодна з клясычным разьмежаваньнем Бэнжамэна Канстана, шляхецкая свабода, якую можна назваць «старажытнай», генэтычна зьвязаная з удзелам ва ўладзе (свабода «навачасная» ў падобным разуменьні ёсьць свабодай ад улады і зьвязаная з абмежаваньнем кампэтэнцыі дзяржавы). Падставовую ролю адыгрывае ў гэтым выпадку рэспубліканскі ідэал: шляхціч набывае свабоду ў якасьці грамадзяніна, упаўнаважанага да супольнага кіраваньня Рэччу Паспалітай. Тыпалёгія Канстана, прынятая літаральна, як і ўсе гэткага кшталту канструкцыі, ёсьць відавочным спрашчэньнем, таму лепш разглядаць яе як

пэўны дасьледчыцкі інструмэнт, чымся дакладнае апісаньне гістарычных рэаліяў. У падобным разуменьні яна дазваляе ўхапіць істотныя рысы шляхецкага вобразу свабоды (параўн.: *A. Wlicki. Trzy patriotyzmy. Trzy tradycje polskiego patriotyzmu i ich znaczenie wspolczesne. Warszawa, 1991. S. 15–18*). Слушным будзе заўважыць, што і ўяўленьні, і дзяржаўна-палітычная практыка шляхты былі «старажытнымі» яшчэ і ў тым сэнсе, што якасна адрозьніваліся ад «навачасных» уяўленьняў і дзеяньняў, распаўсюджаных у XIX і XX ст. (пра гэта ўдумліва піша Мацей Яноўскі ў сваёй кнізе *Polska myśl liberalna do 1918 roku. Kraków, 1998. P. 15–18*). Калі ж ідзеца ўласна пра гэтыя адрозьненні, то паўстае пытаньне, інтрыгоўнае, пэўна ж, не для адных гісторыкаў: што нам дае параўнаньне свабодалюбных (ці то анархічных) дзеяў сарматаў з паводзінамі палякаў XIX і XX стст.?

Многія з тых, хто выказваўся на гэтую тэму, бязь ценю сумневу рабілі выснову: існуе выразная гістарычная пераемнасьць, сучасныя палякі ў істоце сваёй такія ж самыя, як іх сармацкія продкі. Частыя згадваньні пра гэта ў пахвальным тоне акцэнтуюць увагу на тым, што адданасьць свабодалюбным ідэалам заўжды была неадчужальнаю рысаю польскасьці і, незалежна ад тых ці іншых адхіленьняў або злоўжываньняў, мае глыбока маральны сэнс. У такой пэрспэктыве асновы шляхецкай дэмакратыі былі грунтам, на якім вырасьлі народніцкія памкненьні эпохі падзелаў Рэчы Паспалітай. Прыхільнікі тэзы аб далёкасяжнай гістарычнай традыцыі польскага свабодалюбства — ад мэтраў рамантычнай паэзіі да літаратараў кшталту Антонія Халанеўскага, аўтара выдадзенага ў 1917 г. бестсэлера «Дух польскай гісторыі», і цэлай плоймы рознага калібру публіцыстаў — здабывалі сабе ўдзячных слухачоў, і гэта не павінна дзівіць, бо падбадзэрваньні зазвычай карыстаюцца вялікай папулярнасьцю. Аднак жа пахвальным прамовам пачалі супрацьстаўляцца і

крытычныя ацэнкі, найлепшы і найбольш вядомы прыклад якіх — палітычная публіцыстыка «станчыкаў»¹, а таксама працы кракаўскай гістарычнай школы з «Нарысам гісторыі Польшчы» Міхала Бабжыньскага на чале. У гэтай, другой вэрсіі свабода набывала рысы анархіі, а высновы пра рысы нацыянальнага духу саступалі мейсца развагам пра разлажэнне грамадзкага жыцця Рэчы Паспалітай, яе канчатковы заняпад і небяспечныя дэфэкты палітыкі на рамантычны ўзор. Падобныя ж адрозненні ў ацэнках выяўляліся і сярод замежнікаў: калі адны зь іх бачылі ў нас «рыцараў свабоды», ахвяраў бязьлітасных дэспатаў і бяздушнай Эўропы, то іншыя — няшчасных, але небяспечных для суседзяў ахвяраў уласных анархічных схільнасцяў.

Усё гэта неаднаразова апісвалася й аналізавалася. Калі мы ўзгадваем гэта яшчэ раз, то з-за таго, што ўдзельнікі дыскусій, дзе спрачаліся на тэмы свабоды і анархіі, трымаліся супольнага абавязковага прынцыпу — лічыць відавочным існаванне духоўнай і ідэйнай пераемнасці паміж шляхтай XVIII ст. і інтэлігенцыяй XIX ст. Доўгі час ніхто ня бачыў у гэтым ніякае праблемы, і польскія вартасці і недахопы разглядаліся ў катэгорыях нязьменнага «нацыянальнага характару». Сапраўды, сёння гэты панятак ужо ўтрываліўся ў паўсядзённым мысленні, у нашых штодзённых рэакцыях, аднак у межах навуковай рэфлексіі шырока прынятым стаў усё ж іншы спосаб разумення падобных пытанняў. Цяжка казаць пра нязьменныя нацыянальныя рысы, калі мы разглядаем культуру як сферу зьменлівасці, як абшар сталага канструявання і дэканструявання.

Адыход ад традыцыйнага стылю мыслення пра нацыянальную тоеснасць пацягнуў за сабою разрыў тае нібыта бесумнеўнае павязі, што лучыць сарматызм з навачаснай культурай. Цяпер ужо няма мейсца цвёрджаньням тыпу: яны былі такія, як мы, рабілі або думалі так, а не іначай, бо гэта папросту закладзена ў прыродзе палякаў. Натуральна, гэта зусім не азначае, што мы такім чынам выракаемся духоўных сувязяў з далёкай мінуўшчынай. Аднак падобныя сувязі ўсё ж набываюць праблематычны характар: мы ведаем, што яны ёсць, але яны ўжо не падаюцца нам чымсьці відавочным.

Цяжка дзівіцца таму, што ў нашай гістарыяграфіі гэтым справам прысьвечана так шмат мейсца. Было б, прынамсі, дзіўна, калі б пытаньне

спадчыны, пазасталай па Рэчы Паспалітай, не прыцягвала ўвагі гісторыкаў. Вось жа, даследаваньні сацыяльных зьменаў і трансфармацыяў шляхецкай традыцыі ў XIX ст. выяўлялі ролю новага слою, інтэлігенцыі, якая, з аднаго боку, была прадуктам і чыннікам мадэрнізацыі, зь іншага ж, у вялікай ступені паходзіла з шляхты і фармавалася пад моцным уплывам культуры, створанай гэтай апошняй. Пры гэтым варта памятаць, што польская шляхта, у сэнсе яе сацыяльнай рэчаіснасці, мела ўяўнае жыццё, даўжэйшае за рэальнае. У апошнія дзесяцігодзьдзі XIX ст., калі даўнейшае прывілеяванае саслоўе Рэчы Паспалітай ужо збольшага перастала існаваць як асобная група, і польскія назіральнікі, і замежнікі працягвалі заўважаць яе прысутнасць. Айчыныя публіцысты выстаўлялі ёй рахункі за розныя грахі або ставілі перад ёй нейкія задачы; для многіх іншаземцаў паляк усё яшчэ заставаўся шляхціцам. Пры такіх умовах можна было б лічыць, што шляхецкі радавод інтэлігенцыі — рэч ясная. У XX ст. гэтая канцэпцыя, аднак, выклікала шматлікія пярэчанні: яе аспрэчвалі публіцысты (на пачатку сацыялістычнай Польшчы розгалас мела кніжачка Юзафа Халасіньскага, які рэзка асудзіў «панскія» звычкі інтэлігентаў), гісторыкі ставілі яе пад сумнеў і істотна зьмянялі.

Калі б інтэлігенцыя сапраўды была духоўным і ідэйным спадкаемцам шляхты, то — уважаючы на культуратворчыя функцыі інтэлігенцкіх асяродкаў — гэтая залежнасць магла б патлумачыць, якім чынам шляхецкая культура здольная ўплываць на мадэрнізацыю грамадства. У публіцыстыцы неаднаразова ўжывалася аргументацыя падобнага тыпу. Але вынікі гістарычных даследаваньняў патрабуюць у гэтым выпадку быць асцярожнымі. Сапраўды, спадчына прывілеяванага саслоўя зрабіла не абы-які ўплыў на фармаваньне поглядаў і паставаў інтэлігенцыі. Аднак жа ад пачатку свайго ўзьнікнення, гэта значыць, у напалеонаўскую эпоху, інтэлігенцкія эліты выяўлялі тэндэнцыі да супрацьстаяння грамадзкаму і сьветапогляднаму панаванню шляхецкага эстэблішмэнту. Традыцыйную сыстэму каштоўнасцяў яны спрабавалі замяніць новай, з моцным націскам на значэнні разумовай працы; ставілі пад сумнеў правамоцнасць усталяваных сацыяльных гіерархій і звычайных нормаў. Паступова сфармаваліся такія ўзоры паводзінаў, якія выразна адрозніваліся ад шляхецкіх. Сьцісла кажучы,

¹ «Станчыкі» (Stanczyku — па-польску літаральна «блзны») — агульнапрынятае найменне Польскай кансэрватыўнай (нацыянальнай правай) партыі — партыі парлямэнцкага тыпу, што дзейнічала ў Галіцыі з 1860-х гг. да 1918 г. Падставай для гэтай зьневажальнай мянушкі быў выдадзены лідэрамі партыі (Ю. Шуйскім, С. Тарноўскім і іншымі) у 1868 г. палітычны памфлет «Тэчка Станчыка» («TeKa Stanczyka»), складзены быццам бы зь лістоў прыдворнага блзана XV–XVI ст. У гэткай сатырычнай форме быў апублікаваны фактычны маніфэст гэтай партыі. — *Заўв. рэдактара.*

аніак нельга сьцьвярджаць пра інтэлігенцыю XIX ст. як простага спадчынініка шляхты.

2. Шляхецкая спадчына, без сумневу, мела істотнае значэньне для паўстаньня навачаснага грамадства. Разважаючы над гэтым сур'ёзным чынам, мы мусім пакінуць абшар зручных спрашчэньняў і выйсьці на прастору складаных, неадназначных залежнасьцяў. Вось жа, найбольш агульная выснова тут прагучыць да болю банальна: зь цягам часу ўплыў шляхецкае традыцыі слабеў. Ім можна патлумачыць многае з таго, што дзеялася на пачатку пазамінулага стагодзьдзя, але значна менш з выпадкаў і працэсаў пры яго канцы. Дакладна вядома, што зыходным пунктам польскага боку ў пытаннях межаў Другой Рэчы Паспалітай² былі тэрытарыяльныя абсягі краіны перад разборамі³. Аднак жа, паставы гэткага кшталту, пры ўсёй іх дзіва вартай трываласьці, у рэшце рэшт няўхільна звужаліся і гублялі практычны ўжытак. Калі мы прымаем да разгляду пэрыяд пасья Другой сусьветнай вайны, выкарыстаньне сармацкага аргумэнту ўвогуле робіцца, прынамсі, сумніцельнай справай. Што праўда, шмат хто з аўтараў з упадабаньнем маляваў аналёгіі паміж рэаліямі старой Рэчы Паспалітай і Польшчай канца XX ст. Анджэй Валіцкі згадвае ў «Трох патрыятызмах» выказваньні гісторыкаў з саліднай рэпутацыяй, якія бачылі ў «Салідарнасьці» пачатку васьмідзясятых выразнае падабенства з шляхецкімі палітычнымі інстытутамі. Марцін Малія пераконваў, што «гэтая маладая рабочая кляса, хаця б з увагі на яе разумы настрой, нагадвае нейкую гіганцкую плэбейскую шляхту». Норман Дэвіс, у сваю чаргу, даказваў, што «польская рабочая кляса вяртае ў палітычнае жыцьцё традыцыі шляхецкай дэмакратыі — традыцыі, якія, як выглядае, пратрывалі амаль два стагодзьдзі змаганьня зь перашкодамі». Варта было б пацікавіцца ў аўтараў, якім гэта чынам шляхецкія традыцыі праз два стагодзьдзі здолелі адрадзіцца ў асяродзьдзі сацыялістычных пралетараў, але гэта, хіба, ня мела б вялікага сэнсу, бо выказваньні Маліі і Дэвіса відавочна прадыктаваныя актуальнымі эмоцыямі. Вось жа, калі нам вядома, што даўнейшыя палякі высока цанілі свабоду, то чаму б памкненьням колішніх гербавых рыцараў не праявіцца пасярод сёньняшніх партовых слесараў? Што схіляе да такіх спэкуляцыяў?

Каб пазьбегнуць непаразуменьняў, хачу падкрэсьліць, што зь вялізнай цікавасьцю прачытаў у свой час разважаньні Анджэя Валіцкага на тэму «трох традыцый польскага патрыятызму», пачынаючы ад апісаньняў ідэйнае спадчыны шляхецкай Рэчы Паспалітай⁴. Цьверджаньне, што тое, з чым мы маем справу сёньня, на пачатку новага тысячагодзьдзя, не ўзялося зь нічога, відавочнае само па сабе. Аднак жа яно яскрава адрозьніваецца ад меркаваньня, што сучасныя падзеі й працэсы ёсьць адно паўтарэньнем чагосьці, што ўжо праяўлялася ў мінулым. Трэба ўсьведамляць, што польская палітычная культура фармавалася не адно стагодзьдзе, але мала карысьці нам будзе з таго, што ў палітыках XX ст. мы пачнем бачыць захавальнікаў сармацкіх навыкаў і памкненьняў. Калі падобныя ўяўленьні й маюць сваіх прыхільнікаў, то гэта, у пэўнай ступені, з-за прывязанасьці да ідэі нязьменнага нацыянальнага характару альбо з-за мэтафізычнага й панадчасовага разуменьня традыцыі. Але вырашальную ролю тут адыгрывае, як можна прыпусьціць, прага да простых разьвязаньняў складанай праблемы і жаданьне ашчадзіць на нудных досьледах, якія неабавязкова мусяць быць скончаныя эфэктнаю выснаваю.

Акурат гэза пра трываласьць сармацкіх элемэнтаў і ёсьць эфэктнаю, яна здольная задаволіць рознабаковыя патрэбы адрасатаў. У «свабодалюбнай» вэрсіі яна відочным чынам прыслугоўвае калектыўнай фанабэрыі, у «анархічнай» — перапоўненая да краёў духам бескампраміснага крытыцызму. І хаця польскія заганы й прынеслі фатальны плён, самакрытычнасьць палякаў ніколі не жывілася з адчуваньня маральнае дэградацыі (зрэшты, гэтакі ўплывовы аўтар, як Раман Дмоўскі, нават папракаў нашых продкаў у тым, што яны былі залішне прыстойныя — ён лічыў гэта сур'ёзным дэфэктам, праўда, мы ведаем, што бываюць і горшыя). Заганы сарматаў, укампанаваныя ў малаяўнічую мінуўшчыну «гістарычнага народу», былі павінны падсаласьціць згрызоты сучаснасьці.

Увогуле, я не зьбіраюся рабіць з усяго гэтага высновы, што дзеля цьвярозае ацэнкі сёньняшняга дню належыць берагчыся спасылак на мінулыя эпохі. Наадварот, мяркую, што недахоп гістарычнае веды не дазваляе стварыць дакладную ацэнку. Аднак жа ёсьць такія віды ведаў, якія мы з ахвотаю прымаем да ведама, і ёсьць такія, што абуджа-

² Традыцыйная назва ў польскай гістарыяграфіі для Польскае дзяржавы міжваеннага пэрыяду — 1921–1939 гг., сучасная дзяржава, пасья падзеньня савецкага ладу, часта называецца Трэцяй Рэччу Паспалітай. — *Заўв. рэдактара.*

³ Перад першым падзелам Рэчы Паспалітай, 1772 г. — *Заўв. рэдактара.*

⁴ Апісаньне інтэлектуальнае спадчыны Рэчы Паспалітай А. Валіцкім гл. таксама: Анджэй Валіцкі. Інтэлектуальныя эліты і лёс «вымесленае нацыі» ў Польшы // *Фрагмэнты.* № 7 (3–4), 1999. — *Заўв. рэдактара.*

юць у нас меншае ці большае незадавальненне. Дужа непрыемна для польскага вуха можа прагучаць цвёрджанне, што ў айчыннай традыцыі яскрава праявілася схільнасць да самавольства й няздольнасць да ўпарадкавання публічнага жыцця. Што праўда, маю ўражанне, што і з цяжкаю спадчынаю анархічных тэндэнцый нам часта лягчэй пагадзіцца, чымся з прызнаннем нашага цывілізацыйнага адставання.

Належыць шчыра прызнацца — няздольнасць ісьці ў нагу з цывілізацыйным прагрэсам ўспрымаецца як абраз. Вось жа, гэтую скрайне непрыябельную праблему спрабуюць неяк прамінуць. Тым часам справа гэтая мае капітальнае значэнне, і, ігнаруючы яе, мы пазбаўляем сябе шанцаў на лепшае разуменне ня толькі таго, што дзеялася ў мінулым, але і таго, з чым мы маем справу сёння.

3. На тэму, якая нас зараз цікавіць, багата сьвятла можа праліць выдадзеная вясной 2003 г., ужо па трагічнай сьмерці аўтара, апошняя праца Антонія Мончака «Няроўнае сяброўства»⁵. У гэтай кнізе вядзецца размова пра «кліентэлісцкія стасункі», ці зьяву, да якой маюць устойлівы інтарэс назіральнікі польскай палітычнай сцэны, як высокапрафэсійнага, так і цалкам аматарскага гатунку. І тут няма падставаў для здзіўленьня: гаворка, збольшага, пра «чалавечы твар» палітыкі — часта надзвычай складаныя залежнасьці паміж патронамі й кліентамі, заслугамі і ўзнагародамі, спаборніцтвамі паміж «людзьмі Х» і «людзьмі Y».

Мончак піша пра кліентэлізм як пра «...неймаверна пашыраную, прысутную ў незьлічоных цывілізацыйных сыстэмах, якая ў залежнасьці ад грамадзка-культурнага кантэксту адыгрывае тую ці іншую ролю, разнастайным чынам афарбоўваючы гэты кантэкст» (с. 441). Указваючы на ў пэўным сэнсе унівэрсальны характар зьявы, аўтар захоўвае стрыманасьць у ацэнках, аднак заўважае: «Калі нефармальныя стасункі пачынаюць дамінаваць у грамадстве з урэгуляванай фармальнай сыстэмай права, урадамі і агульным памкненнем да прававой дзяржавы ў вэбэраўскім сэнсе, гэта азначае крызыс сыстэмы» (с. 443). Гэткая ацэнка кліентэлізму — рэч адносна новая й блізка зьвязаная з распаўсюджваньнем навачасных ідэалаў, гэта значыць, рацыянальна ўладкаванай публічнай сфэры, у межах якой асабістыя стасункі замяшчаюцца сфармалізаванымі й безасабовымі адносінамі. Пакуль гэты навачасны ўзор не ўвайшоў у сьвядомасьць людзей, залежнасьць паміж патронамі і кліентам уважалася за цалкам натуральную

рэч. Кліентэлісцкія стасункі — інтэгральная і непрыхаваная частка жыцьцёвых рэаліяў перадава-часных грамадстваў. Як тых, што аддалены ад нас у часе — антычнага Рыму, раньненавачаснай Францыі й Англіі, польска-літоўскай Рэчы Паспалітай, — гэтак і сучасных, што ўжо зазналі вельмі павярхоўны ўплыў мадэрнізацыі, як значная частка афрыканскіх супольнасьцяў. У высокаразьвітых краінах Захаду разнастайныя, зрэшты, ня вельмі кідкія для вока, праявы кліентэлізму разглядаюцца сёння як зьява ў найлепшым выпадку ганебная, у многіх выпадках — злачынная. І калі гэтаму часьцяком спадарожнічае крывадушніцтва, дык і яго можна лічыць сьведчаньнем моцы навачасных нормаў.

Такім чынам, значна спрашчаючы ўсю справу, маем дзьве супрацьлеглыя мадэлі: традыцыйную, дзе кліентэлізм анікому ня шкодзіць, а нават часам атачаецца аўрай пашаны, і навачасную, дзе кліентэлісцкія залежнасьці набываюць прысмак паталёгіі. Адна з падставовых рысаў гэтай апошняй мадэлі, як вучыць нават сьціплы досьвед рэаліяў Заходняе Эўропы або ЗША, — працяглая канфрантацыя ідэйна-этычных пастулятаў з жыцьцёваю практыкай. Падобнае напружаньне яшчэ выразней даецца ў знакі ў грамадствах, якія схэматычна можна было б разьмясьціць недзе паміж пазначанымі вышэй палюсамі. Мончак прысьвячае ім багата мейсца, бо гэта рэгіёны, удзячныя для дасьледніка: Лацінская Амэрыка, шматлікія краіны Азіі, італьянскі Поўдзень і — last but not least — Усходняя Эўропа. Сьцісла кажучы, сфэра прагрэсуючай мадэрнізацыі, аднак зь перашкодамі, нярэдка ва ўбогіх формах і ў непараўнальных з Захадам тэмпах. Моцныя супярэчнасьці, якія сярод насельнікаў гэтае сфэры абуджае кліентэлізм, вынікаюць з сутыкненьня навачасных памкненьняў з рэчаіснасьцю, якая з розных прычынаў надта ж далёкая ад заходніх стандартаў. Гэта, ясная рэч, тычыцца і сучаснай Польшчы.

Як падкрэсьлівае аўтар «Няроўнага сяброўства», у шляхецкай Рэчы Паспалітай кліентэлізм знайшоў дужа спрыяльныя ўмовы для разьвіцьця. Вось жа, калі мы гаворым пра палітычнае жыцьцё сарматаў, то не павінны забывацца, што ідэалёгія шляхецкай вольнасьці й роўнасьці, гэты важны складнік усёй сыстэмы кіраваньня, — яні ў якім разе ня схільны яе недаацэньваць — на практыцы суіснавала з разгалінаванымі й складанымі стасункамі залежнасьці паміж патронамі й кліентамі. Антоні Мончак, адзін з найвыбітнейшых знаўцаў гэтай праблематыкі, неаднаразова зьвярта-

⁵ Antoni Mączak: Nierówna przyjaźń. Układy klientalne w perspektywie historycznej. — Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2003. — 498 s.

ючы ўвагу на ўражальныя падабенствы палітычных сыстэмаў Першай ды Трэцяй Рэчы Паспалітай, засьцерагаў, аднак, у гэтым выпадку ад пошукаў генэтычных сувязяў. Такім чынам, паўторымся: ня варта было б разглядаць гэткага кшталту падабенствы ў катэгорыях працяглага захаваньня ўзораў сармацкае палітычнае культуры, пераказваных з пакаленьня ў пакаленьне (або нават, як той-сёй мяркуе, стала замацаваных у мысьленьні палякаў). Затое варта было б заўважыць у гэтым пэўную пераемнасьць умоваў.

4. Большасьць з нас, здаецца, неверагодна раздражняюць папулярныя заходнія ўяўленьні пра Польшчу і палякаў. Гледзім мы перадачу якой-небудзь ВВС, нейкія навіны, у іх — караценькі сюжэт з далёкага краю над Віслай, і вось табе — пануры, голы краявід, воз, на ім задрыпаная постаць у ватніку і шапцы-вушанцы. Мы перасмыкаем, клянучы стэрэатыпы альбо адмахваючыся ад маніпуляцыяў, і нашая незадаволенасьць у вялікай ступені апраўданая. Бо праўда тое, што замацаваныя здавён-даўна стэрэатыпы хаваюць у сабе багата няпрязі, якой хто-кольвечы трымаецца і па сёньня. Вобраз Польшчы сфармавалі на Захадзе пераважна нямецкія крыніцы XIX ст., ад газэтаў да навуковых прац (пазьнейшыя ацэнкі, хаця б і змяшчалі новыя элементы, накладаліся ўжо на добра ўгрунтаваныя схемы). За невялікімі выключэньнямі, у гэтых ацэнках было мала сымпатыі. Але размова тут вядзецца ня толькі пра немцаў і іхнае стаўленьне да палякаў — увесь заходнеўрапейскі дыскурс пра славянаў пералому двух апошніх стагодзьдзяў выразна грашыць супраць вымогаў сучаснае political correctness. Незалежна ад сваіх нацыяналістычных поглядаў, Макс Вэбэр, пераконваючы ўнівэрсытэцкую аўдыторыю ў 1895 г. у тым, што польскі селянін «у пэўным сэнсе жарэ траву», папросту казаў на мове сваёй эпохі. Нават, калі ўважаць за прычыны падобных ўяўленьняў скажэньні, непрыхільнасьць ды, у значнай ступені, злую волю, яны таксама вытворныя ад нашага цывілізацыйнага стану. Гістарычныя дасьледаваньні дазволілі сабраць ужо даволі ведаў на тэму мадэрнізацыйных захадаў, якія рабіліся на польскай глебе з канца XVIII ст. У XIX ст. абставіны не спрыялі такім пачынаньням, у Другой Рэчы Паспалітай, па-за асобнымі посьпехамі, не ўдалося дасягнуць выразнага прарыву. Сацыялістычная спроба мадэрнізацыі, распачатая за дапамогаю інструмэнтаў сацыяльнае інжынэрыі, спарадзіла ілюзію здабыткаў, канчатковы ж вынік гэтых высілкаў аказаўся несучышальным.

Згодна з клясычным разуменьнем цывілізацыі, яе аснову ствараюць індустрыялізацыя і

урбанізацыя. Сынонімам цывілізацыйнага росту пры такім разуменьні ёсьць пераадоленьне стадыі аграрнага грамадства. Разьвіцьцё гарадскога жыцьця ўважаецца за неабходную адзнаку і адначасова ўмову навачаснасьці. У гэтым сэнсе пасьпяховая мадэрнізацыя патрабуе разьвітага гарадскога асяродзьдзя. Гледзячы на Заходнюю Эўропу XVIII і XIX стст., мы выразна бачым, як менавіта ў гэтым асяродзьдзі, пасярод мяшчанства, пазьней пераўтворанага ў сярэдняю клясу, кшталтуюцца ідэі, нормы й навывкі, што леглі ў падмурак навачаснага ладу ў калектыўным жыцьці. Навачаснага — значыць, такога, у якім кліентэлізм, прызнаны ганебнай зьявай, зьведзены да памераў, у найвышэйшай ступені сьціплых. І гаворка тут ня толькі пра кліентэлізм — можна ўзгадаць хаця б досыць шчыльна зьвязаную зь ім праблему карупцыі. Навачаснасьць нясе з сабою выразнае адасабленьне публічнай сфэры, а разам зь ім празрыстыя крытэры датычна прыкметаў карупцыі. Там, дзе публічная сфэра засталася неадасобленай, няма карупцыйных захадаў у сучасным разуменьні гэтага слова (у перадавачаснай сыстэме ўрадовец нефармальным чынам здабывае матэрыяльныя выгоды з свайго становішча і, калі ён прытрымліваецца пэўных, замацаваных звычаямі межаў, яго паводзіны лічацца натуральнымі).

Мяркуючы па зьмесьце некаторых ідэйных палемік, сучасная Польшча мусіць быць перадусім полем вострае барацьбы ўсяго таго, што роднае і традыцыйнае, з тым, што ёсьць касмапалітычным і лібэральным. Тым часам цяперашні стан рэчаў сьведчыць галоўным чынам пра палавіністасьць мадэрнізацыі ды правал паміж чаканьнямі ды рэаліямі. Пэрыяд Народнай Польшчы прынёс ідэалізіраваную і нядбайна здзейсьненую спробу ўрбанізацыі пераважна вясковай краіны — сялянства павінна было прайсьці сацыялістычную трансфармацыю, саступаючы першыньство буйнапрамысловай рабочай клясе. Аднак жа ў варунках сацыялізму б la sovietique масавае перамяшчэньне вясковага насельніцтва ў гарады зусім не азначала сапраўднае урбанізацыі. З доўгатэрміновымі наступствамі тагачасных пачынаньняў мы мусім мець справу і па сёньня.

У канчатковым вымярэнні гэта азначае, што мы не пакінулі цалкам таго сьвету, у якім жылі сарматы. Людзі, расчараваныя сучасным краявідам нашага публічнага жыцьця, павінны мець гэта на ўвазе (ці гэтыя веды могуць да чагосьці прыдацца на практыцы — гэта ўжо іншая справа).

Пераклад з польскае Аляксея Крукоўскага наводле: Tomasz Kizwalter. Sarmaci, klienci i modernizacja. Przegląd Polityczny, p. 64, 2004.